

ANNA STEUER-JUREK

Mgr inż. arch. krajobrazu
Politechnika Krakowska¹
Wydział Architektury
e-mail: annamichalina@poczta.fm

PRZEDWOJENNE MINIATUROWE OGRODY ZOOLOGICZNE GÓRNEGO ŚLĄSKA

PRE-WAR MINIATURE ZOOS OF UPPER SILESIA

STRESZCZENIE

Ogród zoologiczny stanowi zespół dydaktyczny włączony w system zieleni miejskiej. Posiada on wartość poznawczą, rozrywkową, wypoczynkową oraz naukową. Publiczne zespoły tego typu, bezpośrednio wywodzące się z tradycji barokowych menażerii, powstawały już od połowy XVIII wieku. Największy ich rozwój nastąpił dopiero od 2. poł. XIX wieku i w XX wieku. Problematyka artykułu dotyczy miniaturowych ogrodów zoologicznych powstałych na Górnym Śląsku przed II wojną światową. Przedstawiony zostanie ich zasób, stan zachowania oraz charakterystyka na wybranych przykładach.

Słowa kluczowe: ogród zoologiczny, miniaturowe zoo, sztuka ogrodowa, park publiczny, Górny Śląsk

ABSTRACT

Zoo is a didactic assembly included in the system of urban greenery. It has an educational, entertainment, and scientific values. This kind of gardens, directly derived from the tradition of baroque menagerie, were created from the mid-18th century. Their greatest development occurred since the 2nd half of 19th century and the 20th century. The article is regarding issues of the miniature zoo in Upper Silesia created before World War II. They will be presented their resource, state of preservation and the characteristics of selected examples.

Keywords: zoo, miniature zoo, garden art, public park, Upper Silesia

1. WPROWADZENIE

Ogród zoologiczny stanowi rodzaj założenia o charakterze dydaktycznym, które włączone jest w system zieleni miejskiej. Zespół ten złożony jest z systemu klatek, zagród oraz wybiegów dla zwierząt, połączonych z układami urządzonej zieleni, wokół których prowadzą ścieżki umożliwiające swobodne przemieszczanie się oraz zwiedzanie obiektu. Jego

głównymi celami są wartości poznawcze, rozrywkowe, wypoczynkowe oraz naukowe².

Ogrody tego typu wywodzą się z tradycji zakładania zwierzyńców, natomiast bezpośrednim pierwowzorem były barokowe menażerie należące do królów, książąt oraz bogatych arystokratów. Najstarsze publiczne zoo powstało w 1752 roku na terenie Parku Schönbrunn w Wiedniu. Natomiast jako pierwszy walory dydaktyczne wprowadził zespół powstały w 1794 roku w miejscu paryskiej menażerii *Jardin des Plantes*. W ślad za nimi, od 2 poł.

¹ Doktorantka na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, Instytut Architektury Krajobrazu, Zakład Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych. Ph.D. student at the Cracow University of Technology, Institute of Landscape Architecture, Department of Landscape Planning and Design

² M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, s. 299.

XIX wieku, zaczęły powstawać ogrody zoologiczne dostępne dla publiczności. Początkowo rozwijały się w największych miastach m.in. w Londynie, Dublinie, Amsterdamie, Antwerpii, Berlinie, Poczdamie, Knowsley, Rotterdamie. W XX wieku nastąpił największy rozwój tego typu ogrodów, które zakładano także w mniejszych miastach³.

Na terenach Górnego Śląska, pod koniec XIX wieku, także występowały publiczne ogrody zoologiczne. Pomimo niewielkiej powierzchni, jaką zajmowały, posiadały wysokie walory naukowe, estetyczne, a także społeczne i kulturowe.

2. ZAKRES MERYTORYCZNY, TERYTORIALNY, CZASOWY, STAN BADAŃ

Artykuł dotyczy problematyki miniaturowych zespołów zoologicznych, występujących na terenach pruskiego Górnego Śląska. Miniaturowe zoo często wchodziły w część wyposażenia parków publicznych i stanowiły ważny element życia kulturowego lokalnych społeczności.

Zakres terytorialny dotyczy obszarów dawnej rejencji opolskiej, które współcześnie stanowią część województw opolskiego oraz śląskiego. Pod względem przedziału czasowego analizowany będzie okres od drugiej połowy XVIII wieku aż do wybuchu II wojny światowej (1939).

Problematyka dotycząca miniaturowych ogrodów zoologicznych Górnego Śląska dotąd nie została w pełni zbadana. W literaturze znajdują się nieliczne opracowania dotyczące tej tematyki. Zasadniczo omówione zostały tylko pojedyncze zespoły⁴.

3. OGRODY ZOOLOGICZNE – OGÓLNE ZASADY KOMPOZYCJI

Powstające ogrody zoologiczne nie posiadały wzorcowego, dla tego typu zespołów, rozwiązania układów przestrzennych. Każdorazowo pod względem struktury funkcjonalnej oraz kompozycji dopasowywany był do zastanych warunków, panujących trendów, środków finansowych oraz kręgów kulturo-

wych⁵. Jednakże istniały także pewne wymagania, które należało spełnić przy ich kształtowaniu – zapewnienie odpowiednich warunków do rozwoju zwierząt i nauki (zoologii) oraz wymagania techniczne i dotyczące urządzenia terenu. Skupiając się na ostatnich wymogach istniało kilka ogólnych zasad, którymi się kierowano⁶.

Pod względem lokalizacji oraz układów krajobrazowych istotne było położenie na terenie miasta lub w jego bliskiej okolicy. Najlepszym miejscem były istniejące lasy lub parki. Dodatkowo ważne było także zapewnienie ochrony przed zimą i wiatrami (najlepiej w osłonięciu przez las lub wzgórze). Za jeden z najistotniejszych czynników uznawana była świeża i czysta woda, zarówno w postaci potoków, źródełek jak i małych stawów⁷.

Urządzając wybiegi dla zwierząt należało pamiętać o stworzeniu im odpowiedniej przestrzeni pozwalającej na wzrost i rozwój, zapewnieniu zarówno miejsc słonecznych jak i zacienionych⁸. Natomiast same zwierzęta dzielono według naturalnych grup lub rodzin, które wyraźnie oddzielano od innych za pomocą obszernej, komponowanej grup drzew i krzewów lub też rozległych przestrzeni trawiastych. Klatki ze zwierzętami rozmieszczano w pewnych odległościach, tworząc małe grupy. W celu logicznego oraz łatwego zwiedzania ogrodu, po całości prowadzono jedną główną ścieżkę, umożliwiającą przejście pomiędzy wszystkimi wybiegami.

Ogrody zoologiczne posiadały rozplanowanie parkowe o kompozycji krajobrazowej, z dopasowaniem rozwiązań stylistycznych do upodobań projektanta. Grupy roślin poza czysto estetycznym walorem, miały także znaczenie dydaktyczne. Wszystkie okazy powiązane były z regionem pochodzenia poszczególnych zwierząt, dodatkowo starannie opisywano je na tabliczkach informacyjnych. Tworzenie kwietników i klombów nie było wymogiem dla tego

³ K. Łukaszewicz, *Ogrody Zoologiczne. Wczoraj, dziś, jutro*, Warszawa 1975, s. 145–169.

⁴ Tutaj należy wspomnieć o takich opracowaniach jak J. W. Kobyłański, *O zwierzyńcu w Katowicach*, Katowice 1930 omawiający zoo w Katowicach. O dawnym zoo w Bytomiu jedynie wspomina D. Piontek, *Spacerkiem po bytomskich parkach*, [w:] „Przyroda Górnego Śląska”, 2006 nr 44 s. 12–14, czy też D. Piontek, *Zabytkowy Park Miejski w Bytomiu*, [w:] „Przyroda Górnego Śląska”, 2001 nr 25 s. 10. Na temat pozostałych zespołów wspominają jedynie XIX wieczne inwentarze lub też informacje znajdują się w materiałach archiwalnych.

⁵ M. Siewniak, A. Mitkowska, *op. cit.*, s. 299.

⁶ H. Jäger, *Lehrbuch der Gartenkunst: oder Lehr von der Anlage Ausschmückung und Künstlerischen unterhaltung der Gärten und freien Anlagen*, Berlin – Leipzig, 1877, s. 660–667.

⁷ *Ibidem*, s. 660–667.

⁸ K. Łukaszewicz, *op. cit.*, s. 145–160. W pierwszych zespołach, czerpiąc z doświadczeń wcześniejszych objazdowych menażerii, zwierzęta trzymano w ciasnych klatkach bez dopasowania do indywidualnych potrzeb poszczególnych gatunków, co negatywnie odbijało się na ich stanie fizycznym i zdrowotnym. Dodatkowo wybiegi dla zwierząt drapieżnych wzmocniane były dodatkowymi prętami oraz siatkami, co pogarszało widoczność. Całość często była źle oświetlona. Dopiero wraz z rozwojem ogrodów zoologicznych dostrzeżono potrzebę polepszenia warunków życiowych zwierząt.

typu ogrodów, jednakże nadawały one pewnego charakteru i poprawiały odbiór estetyczny⁹.

Z racji na dydaktyczne przeznaczenie ogrodu wskazane było tworzenie różnego typu pawilonów (nawiązujących do motywów dekoracyjnych regionu skąd pochodziły zwierzęta), dających przegląd rozwiązań architektonicznych i stylistycznych na całym świecie. Dodatkowo zakładano także różnego typu obiekty restauracyjne oraz kawiarnie¹⁰.

4. OGRODY ZOOLOGICZNE GÓRNE GO ŚLĄSKA – ZASÓB, LOKALIZACJA, ZNACZENIE

Pod koniec XIX wieku oraz na początku XX wieku, podobnie jak w innych miastach Europy, również na terenach Górnego Śląska powstawały ogrody zoologiczne. Pod względem zasobu, zidentyfikowanych zostało pięć zespołów o charakterze miniaturowych ogrodów dydaktycznych: dwa w Katowicach, Bytomiu, Opolu oraz Wodzisławiu Śląskim. Możliwe, iż istniały także inne zespoły, które posiadały charakter prywatny lub półpubliczny (np. zagroda żubrów w Pszczynie czy *Wildgarten* na terenie zwierzyńca w Jakubowicach). Jednakże obiekty te występowały bardzo krótko lub posiadały niewielkie powierzchnie i ubogie kolekcje, dlatego też nie odnotowano ich w literaturze oraz inwentarzach.

Pierwsze górnośląskie ogrody zoologiczne, zlokalizowane były na terenie parków miejskich lub książęcych udostępnianych publicznie, stanowiąc część ich wyposażenia. Zazwyczaj stanowiły one część większego układu kompozycyjnego. Ich powierzchnia była niewielka, dochodząca maksymalnie kilku – kilkunastu hektarów.

W przeciwieństwie do bogatej tradycji zachodnioeuropejskich ogrodów zoologicznych, które w większości wywodziły się z wcześniejszych menażerii lub zwierzyńców, np. Berlin, Frankfurt nad Menem, Wiedeń, zespoły górnośląskie zakładane były jako układy całkowicie nowe (bez wcześniejszego podłoża łowieckiego)¹¹.

Rozplanowanie tego typu zespołów, ze względu na niewielką powierzchnię, było geometryczne, z niewielkimi naturalistycznymi grupami roślinności. Całość wyposażona była w kilka – kilkanaście niewielkich klatek i zagród, o prostej formie architektonicznej, ułożonych w ciasnych szeregach. Dodatkowo występowały także nieduże ptaszarnie oraz stawy rybne.

Pod względem kolekcji utrzymywano zarówno zwierzęta krajowe, jak i egzotyczne. Dodatkowo niektóre zespoły posiadały także bogaty program, wyposażony w inne elementy naukowo-rekreacyjne¹².

Ogrody zoologiczne, z racji na dogodną lokalizację oraz publiczny charakter, stanowiły popularne miejsce dla szerokich warstw ludności miejskiej¹³. Poza walorem rekreacyjnym oraz wypoczynkowym, posiadały one także aspekt dydaktyczny, naukowy i społeczno-kulturowy.

5. CHARAKTERYSTYKA NA WYBRANYCH PRZYKŁADACH

5.1. Bytom

Pierwszym publicznym ogrodem zoologicznym na terenie Górnego Śląska był Miejski Ogród Zoologiczny w Bytomiu, założony w roku 1898 przez biznesmena i filantropa Ignacego Hakubę. Zespół ten, popularnie nazywany Bärenzwinger, znajdował się w centralnej części Parku Miejskiego przy ulicy Parkowej 3. Na terenie tym, zlokalizowanym na północ od stawu Gondelteich, urządzono miniaturowy zespół zoologiczny z wybiegami m.in. dla lwów, niedźwiedzi, wilków, małp, jeleni i ptactwa egzotycznego. Klatki dla zwierząt były zarówno drewniane z drucianą siatką, jak i murowane z ozdobnymi żeliwnymi prętami (zwłaszcza dla niedźwiedzi). Dodatkowo występowały także niewielkie zagrody dla zwierząt, o dosyć prostej formie architektonicznej. Całość posiadała geometryczne rozplanowanie i z racji na niewielką powierzchnię, była rozmieszczona w ściśle zespolonym szyku. Główną część zespołu stanowił ozdoby wybieg dla niedźwiedzi wraz z dwoma bliźniaczymi budynkami.

⁹ H. Jäger, *op. cit.*, s. 660–667.

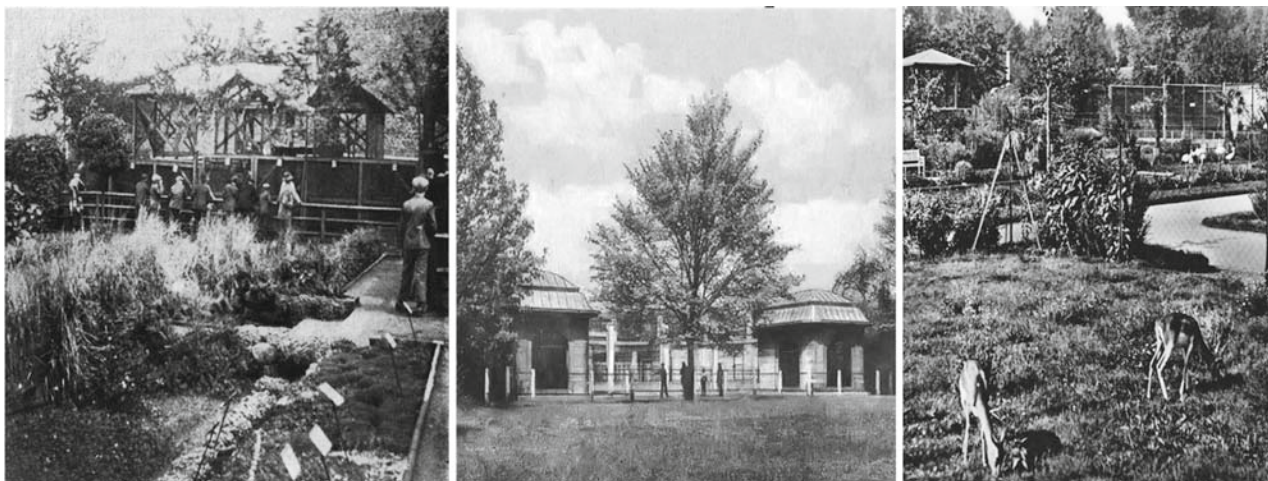
¹⁰ *Ibidem*, s. 660–667.

¹¹ Najprawdopodobniej jedynie zespół w Wodzisławiu Śląskim stanowił wcześniej książęcą menażerię lub zwierzyńiec. Założono go na terenach parku przyzamkowego na początku XIX wieku i wspomina się o nim jedynie w inwentarzach. Knie J. G., *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche,*

der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes usw. – 2. verm. u. verb. Aufl., Breslau 1845, s. 382.

¹² Zespół w Katowicach połączony był także z ogrodem botanicznym oraz stacją meteorologiczną. Dodatkowo występowały także niewielkie obiekty restauracyjne.

¹³ W Katowickim ogrodzie zoologicznym, w 1928 roku średnia roczna frekwencja zwiedzających wynosiła 341,6 tys. ludzi; [za:] J. W. Kobyłański, *O zwierzyńcu w Katowicach*, Katowice 1930, s. 32–33.

Il. 1. Przedwojenne miniaturowe ogrody zoologiczne – zdjęcia archiwalne: a) Katowice, zdjęcie z J. W. Kobyłański, O zwierzyńcu w Katowicach, Katowice 1930; b) Bytom, pocztówka z lata 1915–1930; c) Opole, pocztówka z lat 1930–1940

Ill. 1. Pre-war miniature zoos – archive photos: a) Katowice, source: J. W. Kobyłański, O zwierzyńcu w Katowicach, Katowice 1930; b) Bytom, postcard dated 1915–1930; c) Opole, postcard dated 1930–1940

Miniaturowy zespół zoologiczny znajdował się w otoczeniu roślinności parkowej, w tym wysokich drzew oraz ozdobnych parterów kwiatowych. Od strony południowej sąsiadował także ze stawem parkowym, skąd pływający łódkami mogli obserwować zwarty szereg klatek ze zwierzętami.

5.2. Katowice

Miejski Ogród Zoologiczny w Katowicach powstał w 1925 roku i składał się z dwóch części. Pierwsza z nich zlokalizowana była przy Banku Polskim, na terenie Miejskiego Ogrodu Naukowego przy ulicy Bankowej 7 i posiadała powierzchnię 3248 m². Zespół ten łączył się z ogrodem botanicznym¹⁴. Znaczną część powierzchni zajmowały geometryczne kwatery, otoczone kamiennym krawężnikami, z nasadzeniami roślin rodzimych oraz egzotycznych. Drewniane klatki ze zwierzętami znajdowały się we wschodniej części zespołu, wzdłuż muru otaczającego całość. Przed klatkami, w równych odstępach, posadzono cztery wiązy. Naprzeciwko nich, w otoczeniu nasadzeń roślinnych, usytuowana była niewielka drewniana ptaszarnia. W tej części ogrodu zoologicznego utworzono także niewielki basen z rybami. Dodatkowo znajdowała się tam także stacja meteorologiczna oraz zegar słoneczny.

Druga, większa część ogrodu zoologicznego znajdowała się w Parku Miejskim im. T. Kościuszki. W zachodniej partii utworzono znaczny staw (niem. *Schwanteich*), z niewielką wyspą pośrodku, na której umieszczono drewniany budynek. W odległości ok 250 m od niego utworzono trzy zagrody

dla zwierząt, wraz z stajniami i paśnikami. Dodatkowo znajdowały się tam obszerne wybiegi otoczone drewnianym płotem. Planowano także utworzenie w centralnej części Ogrodu Daliowego klatek z lwami, jednakże ostatecznie planów nie zrealizowano, a zwierzęta trafiły do zoo w Warszawie.

5.3. Opole

Pierwszy miniaturowy ogród zoologiczny (nazywany Tierpark Bolko) powstał w Opolu na Wyspie Bolko, najprawdopodobniej już w 1912 roku, na terenie parku miejskiego (Volkspark). Możliwe, iż jego projektantem był twórca całego zespołu zieleni, miejski ogrodnik Andreas Ulbrich. Początkowo stanowił on własność prywatną i znajdowały się tam wyłącznie okazy lokalnej fauny (jelenie, sarny, króliki). Dopiero od 1935 roku został on przejęty przez miasto, zarejestrowany jako Stowarzyszenie Parku Zwierzęcego w Opolu (*Tierparkverein Oppeln e[ingetragener] V[erein]*) i udostępniony publicznie¹⁵.

Na początku XX wieku ogród zoologiczny w Opolu był drugim, co do wielkości, tego typu ogrodem na terenie ówczesnej rejencji opolskiej. Początkowo całość znajdowała się na powierzchni ok 1,5 ha i była otoczona niezauważalnym płotem. Jednakże już w 1938 roku zespół blisko dwukrotnie zwiększył swoje rozmiary. Rozwój przedwojennego zoo w Opolu głównie przypisuje się ówczesnemu dyrektorowi Paulowi Fahrtnmannowi.

W ogrodzie, w licznych ciasnych klatkach prezentowano okazy zwierząt krajowych oraz zagranicznych. Dodatkowo znajdowała się tam także

¹⁴ J. W. Kobyłański, *op. cit.*, s. 7.

¹⁵ http://www.opole.ap.gov.pl/pages/wy3_8_1.html.

Il. 2. Współczesny stan terenów po przedwojennych miniaturowych ogrodach zoologicznych: a) Park Miejski im. F. Kachla w Bytomiu (fot. A. Steuer-Jurek 2015), b) Park Miejski im. T. Kościuszki w Katowicach (fot. A. Steuer-Jurek, 2015)

Ill. 2. Contemporary situation of pre-war miniature zoos a) The City Park comm. F. Kachel, in Bytom (photo. A. Steuer-Jurek, 2015), b) The City Park comm. T. Kościuszko, Katowice (photo. A. Steuer-Jurek, 2015)

spora ptaszarnia oraz woliera. Wszystkie obiekty znajdowały się w otoczeniu mnóstwa żywopłotów, kolorowych kwietników oraz niewielkich grup zieleni. Tworzono także zadrzewione alejki z ławkami, niewielkie skwery oraz stawy rybne. Występowała tutaj flora zarówno rodzima, jak i egzotyczna (np. palmy czy agawy)¹⁶.

6. STAN ZACHOWANIA

Współcześnie żaden z przedwojennych miniaturowych ogrodów zoologicznych Górnego Śląska nie zachował się w swojej pierwotnej formie. Większość zespołów funkcjonowała w bardzo krótkim okresie i została zamknięta jeszcze przed wojną. Zespoły w Katowicach oraz Bytomiu zakończyły swoją działalność, a zwierzęta przeniesiono do nowo utworzonego zoo w Chorzowie. Data zakończenia działalności zespołu w Wodzisławiu Śląskim oraz losy zgromadzonej tam kolekcji nie są znane.

Po większości ogrodów nie ma obecnie śladu w przestrzeni. Jedynie w parku miejskim w Bytomiu odnaleźć można pozostałości dawnego wybiegu dla niedźwiedzi oraz kamienny posąg upamiętniający te zwierzęta.

Miniaturowy ogród w Opolu w trakcie II wojny światowej został zamknięty. Dopiero w latach 50. i 60. XX wieku rozpoczęto prace porządkowe i remontowe zmierzające do przywrócenia go do dawnego stanu, a także podjęto starania w celu sprowadzenia do niego różnych gatunków zwierząt. Współcześnie ten wielkopowierzchniowy kompleks

parkowy jako jedyny zespół tego typu w dalszym ciągu spełnia swoją pierwotną funkcję.

Od końca XX wieku niezwykle popularne stało się tworzenie miniaturowych ogrodów zoologicznych.

Zespoły tego typu powstały zarówno w historycznie związanych z tym miejscach, jak np. zagroda żubrów w Pszczynie, mini zoo na terenie Arboretum Bramy Morawskiej w Raciborzu czy w Palmiarni w Gliwicach, ale i także jako inwestycje całkowicie nowe, np. w Rudzie Śląskiej czy Świerklańcu. Dodatkowo założono także prywatne miniaturowe ogrody dydaktyczne, specjalizujące się w określonej hodowli (Buków, Rogów). Popularne jest także tworzenie tego typu zespołów przy różnych hotelach oraz restauracjach.

7. PODSUMOWANIE

Ogrody zoologiczne, bezpośrednio wywodzące się z tradycji zakładania zwierzyńców, stanowią specyficzny rodzaj ogrodu dydaktycznego, w którym wartość poznawczą i naukową miała zarówno prezentowana fauna, jak i flora. Tego typu zespoły licznie powstawały od końca XIX wieku. Były to zarówno założenia wielkoprzestrzenne, jak i miniaturowe parki rozrywki.

Nieliczne ogrody zoologiczne Górnego Śląska, o miniaturowej skali, w okresie swego istnienia, stanowiły szczególnie popularne miejsce zarówno ze względów rekreacyjno-wypoczynkowych, kulturowych, jak i dydaktycznych. Poza bogatą kolekcją zwierząt, zarówno krajowych jak i egzotycznych, posiadały także przemysłane układy komponowania zieleni. Wszystko to, wraz z dekoracyjnymi

¹⁶ *Im oppelner Tierpark* [w:] s. „Oppelner Heimat Kalender für Stadt und Land“ Jg. 12, Gleiwitz 1937, s. 157–159.

elementami małej architektury stanowiło wysokiej klasy zespoły krajobrazowe.

Górnośląskie ogrody zoologiczne, powstałe na przełomie XIX i XX wieku, nie są znanymi obiektami, zarówno w skali lokalnej jak i w szerszym gronie. Wpływa na to zarówno krótki okres występowania zespołów, jak i współczesny brak zaakcentowania świadectwa dawnych ogrodów. Dodatkowo większość z tych obiektów nie została dotąd zbada,

co także wpływa na niewielki stan wiedzy dotyczący tego zjawiska kulturowo-dydaktycznego na Górnym Śląsku.

Współcześnie na terenie woj. śląskiego oraz opolskiego istnieją dwa duże ogrody zoologiczne – w Opolu oraz Chorzowie. Na przełomie XX i XXI wieku powstał nowe miniaturowe zespoły tego typu, zarówno jako inwestycje prywatne jak i publiczne. Świadczy to o dalszej popularności tych ogrodów dydaktycznych.

PRE-WAR MINIATURE ZOOS OF UPPER SILESIA

1. INTRODUCTION

Zoo is a kind of garden about the nature of didactic, which is included in the system of urban greenery. This specific team is composed of a system of cages, pens and paddocks for animals, combined with system of green belts, around which leads paths allowing free movement and explore the object. The main tasks of zoos are the cognitive, entertainment, recreational and scientific values¹.

This type of gardens are derived from the tradition of establishing deerparks, however the direct prototype were the Baroque menageries belonging to kings, princes and wealthy aristocrats. The oldest public zoo was founded in 1752 on the area of Park Schönbrunn in Vienna. As the first didactic values introduced the band formed in 1794 at the Paris menagerie of *Jardin des Plantes*. Followed them since the 2nd half of 19th century began to form zoological gardens accessible to the public. Initially developed in major cities including in London, Dublin, Amsterdam, Antwerp, Berlin, Potsdam, Knowsley, Rotterdam. In the 20th century there has been the greatest development of this type of gardens, which assumed also in smaller cities².

In the area of Upper Silesia, in the late 19th century, there were also public zoos. Despite the small area which they occupied, they had high values of scientific, aesthetic, and social and cultural.

2. THE RANGE OF THE TOPIC IN TERRITORY AND TIME, STATUS OF RESEARCH

The article is regarding the issues of miniature zoological gardens occurring in area of the Prussian

Upper Silesia. Miniature zoos often were a part of the equipment of public city parks and an important part of cultural life of local communities.

The territorial scope concerns on area of the former Regency of Opole (Polish rejencja opolska), which today is a part of the province of Silesia and Opole. In terms of the time will be analyzed the period from the 2nd half of the 18th century until the outbreak of World War II (1939 year).

Issues concerning the miniature zoos of Upper Silesia has not been yet completely studied. In the literature there are not many studies on this subject. Basically were discussed only individual teams³.

3. ZOOS – GENERAL PRINCIPLES OF COMPOSITION

Newly created zoos did not have a standard, for this type of gardens, solution spatial systems. Each time, in terms of the functional structure and the composition was adjusted to the existing conditions, trends, financial and cultural circles⁴. However, there were also certain requirements that had to be met at the time of their creating – ensuring appropriate conditions for the development of animal and science (zoology), technical requirements and related equipment area. Focusing on the last requirements there were some general principles which were used⁵.

¹ M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998, p. 299.

² K. Łukaszewicz, *Ogrody Zoologiczne. Wczoraj, dziś, jutro*, Warszawa 1975, pp. 145–169.

³ Here, should be mentioned of such studies as J. W. Kobylański, *O zwierzyńcu w Katowicach*, Katowice 1930 discussing the zoo in Katowice. The former zoo in Bytom only mentions D. Piontek, *Spacerkiem po bytomskich parkach*, [in:] „Przyroda Górnego Śląska”, 2006 nr 44 pp. 12–14, or D. Piontek, *Zabytkowy Park Miejski w Bytomiu*, [in:] „Przyroda Górnego Śląska”, 2001 nr 25 p. 10. On the other teams mentioned only the 19th century inventories or information found in archival materials.

⁴ M. Siewniak, A. Mitkowska, *op. cit.*, p. 299.

⁵ H. Jäger, *Lehrbuch der Gartenkunst : oder Lehr von der Anlage Ausschmückung und Künstlerischen unterhaltung der Gärten und freien Anlagen*, Berlin–Leipzig, 1877, pp. 660–667.

In terms of location and landscape arrangements was important position in the city or in its close surrounding. The best place were existing forests or parks. In addition, it was also important to provide protection from cold and wind (preferably covered by forest or hill). As one of the most important factors was fresh and clean water, both in the form of streams, springs and small ponds⁶.

Arranging paddocks for animals, should be aware to create adequate space allowing for growth and development, providing both sunny and shady places⁷. Animals were divided by natural groups or families, which were clearly separated from the other, by using extensive groups of composed trees and shrubs or large grassy spaces. Cages with animals arranged in some distance, formed small groups. For logical and easy exploring the garden, along whole led one main path, enabling the transition between all paddocks.

Zoos have the layout of the park with the landscape composition, matching stylistic solutions to the preferences of the designer. Groups of plants, beyond the purely aesthetic values, were the importance of educational. All specimens were associated with the region of origin of individual animals, in addition they were carefully described on the information plates. Creating flower beds was not a requirement of this type of gardens, however they gave some character and improved aesthetic perception⁸.

Because of the educational purpose of the garden, it was desirable to create different types of pavilions (referring to the decorative motifs of the region where the animals come from), giving an overview of architectural and stylistic solutions around the world. Additionally, it was assumed also various types of restaurants and cafes buildings⁹.

4. UPPER SILESIA ZOOS – RESOURCE, LOCATION, SIGNIFICANCE

At the end of the 19th century and at the beginning of the 20th century, as in other European cities, also in the area of Upper Silesia were formed zoos. In

terms of resources, have been identified five teams in the nature of the didactic miniature gardens: two in Katowice, Bytom, Opole and Wodzisław Śląski. It is possible that there were other teams that have the character of a private or semi-public (eg. bison farm in Pszczyna or *Wildgarten* at the deer park in Jakubowice). However, these objects occurred very short or had small areas and poor collections, and therefore were not reported in the literature and inventories.

The pre-war Upper Silesian zoos were located in city parks or princely shared publicly, as part of their equipment. Usually they were part of a larger system of compositional. Their surface was small, reaching a maximum of a few hectares.

In contrast to the rich tradition of Western European zoos, most of which came from earlier menagerie or deer parks, eg. Berlin, Frankfurt, Vienna, Upper Silesia teams were established as an entirely new systems (without hunting ground)¹⁰.

The layout of this type of teams, due to the small surface area, was geometric, with small naturalistic groups of plants. The whole thing was equipped with a couple small cages and pens of a simple architectural forms, arranged in tight ranks. In addition, there were also small aviaries and fish ponds.

In terms of the collection of animals they kept both national and exotic. In addition, some teams have also a rich program, with other elements of science – recreation facilities¹¹.

Zoos, due to its convenient location and public character, were a popular place for wide layers of the urban population¹². Beyond the value of recreation and leisure, they also had the aspect of the resource, scientific and socio-cultural developments.

⁶ *Ibidem*, pp. 660–667.

⁷ K. Łukaszewicz, *op. cit.*, pp. 145–160. In the first zoo teams, drawing on the experience of earlier itinerant menageries, animals were kept in cramped cages without customization of individual species, which negatively reflected on their physical condition and health. Additionally, paddocks for the prey animals were strengthened with additional rods and nets, which worsened visibility. The whole was often poorly lighted. Until with the development of zoos recognized the need to improve the living conditions of animals.

⁸ H. Jäger, *op. cit.*, pp. 660–667.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Probably only team in Wodzisław Śląski was the earlier princely menagerie or deer park. It was founded in the area of castle park in the early 19th century and it is mentioned only in inventories J. G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche, der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes usw. – 2. verm. u. verb. Aufl.*, Breslau 1845, p. 382.

¹¹ The team in Katowice was also connected with a botanical garden and weather station. In addition, there were also small restaurant building.

¹² In zoo in Katowice, in 1928 the annual average attendance of visitors was 341.6 thousand people; [after:] J. W. Kobylański, *O zwierzyńcu w Katowicach*, Katowice 1930, pp. 32–33.

5. CHARACTERISTICS ON SELECTED EXAMPLES

5.1. Bytom

The first public zoo in Upper Silesia was the Municipal Zoological Garden in Bytom, founded in 1898 by businessman and philanthropist Ignacy Hakuba. This team, popularly called *Bärenzwinger*, was located in the central part of the City Park, at the Park Street 3. In this area, located to north of the Gondelteich pond, was created a miniature team of a zoo with paddocks for among others lions, bears, wolves, monkeys, deer and exotic birds. Cages for animals were both wood with wire mesh, as well as made of brick with decorative cast iron rods (especially for bears). In addition, there were also small pens with a relatively simple architectural form. The whole had a geometrical layout, and due to small area, was distributed in strictly composite formation. The main part of the team was a decoration paddock for bears, along with two twin buildings.

Miniature zoo team was surrounded by composed park plants, including tall trees and ornamental flower beds. From the south the zoo bordered with park pond, from where people, who sail boats, can watch the compact range of cages with animals.

5.2. Katowice

Municipal Zoological Garden in Katowice was founded in 1925 and consisted of two parts. The first one was located at the Polish Bank, in the area of Municipal Garden of Scientific at the Bank Street 7 and had surfaces 3248 m². This team was combined with the botanical garden¹³. A significant part of the area occupied geometrical flower beds, surrounded by a stone curbs, planted with native and exotic plants. The wooden frames with animals were located in the eastern part of the team, along the wall that surrounded the whole. Before the cages, in regular intervals, were planted four elms. Opposite them, in surrounding of vegetable plantings, was situated a small wooden birdhouse. In this part of the zoological garden, also was created a small swimming pool with fishes. In addition, there was a meteorological station and a sundial.

The second, larger part of the zoo was located in the T. Kosciuszko City Park. In the western party of the park, was created a considerable pond (German *Schwanenteich*), with a small island in the middle, on which was placed a wooden building. In the

distance of about 250 m from it, were created three pens for animals, along with stables and feeders. Additionally there were extensive paddocks surrounded by a wooden fence. It was also planned to create, in central part of the Dalia's Garden (eastern part of the City Park) cages for lions, but finally plans were not realized, and the animals went to the zoo in Warsaw.

5.3. Opole

The first miniature zoo in Opole (called *Tierpark Bolko*) was established on the Bolko Island, most likely already in 1912, in the area of City Park (*Volkspark*). It is possible that its designer was the creator of the whole team of greenery, urban gardener Andreas Ulbrich. Initially it was private property and there were only specimens of the local wildlife (deer, roe deer, rabbits). Since 1935 it has been taken over by the city, registered as the Association of Animal Park in Opole (*Tierparkverein Oppeln e[ingetragener] V[erein]*) and made available to the public¹⁴.

At the beginning of the 20th century zoo in Opole was the second-largest this type of a garden in the area of then Regency of Opole. Initially, the whole was an area of about 1.5 hectares and was surrounded by an imperceptible fence. However, already in 1938, close to double the band's size has been increased. The development of pre-war zoo in Opole mainly attributed to the then Director Paul Fahrtnann.

In the garden, in number of tight cages, were presented specimens of national and exotic animals. Additionally there was also a large birdhouse and aviary. All the objects were located in surrounding of a lot of hedges, colorful flower beds and small groups of greenery. Also were created planted with trees alleys with benches, small squares and fish ponds. From the plants were there in both, species of native and exotic (eg. palms or agaves)¹⁵.

6. STATE OF PRESERVATION

Today, none of the pre-war miniature zoos of Upper Silesia not preserved in its original form. Most of the teams functioned in a very short period of time and were closed before the war. Teams in Katowice and Bytom ended their activities, and the animals were transferred to the newly created zoo in Chorzow. End date for the team in Wodzislaw Slaski and the fate of the stored there collection are not known.

¹³ J. W. Kobylański, *op. cit.*, p. 7.

¹⁴ http://www.opole.ap.gov.pl/pages/wy3_8_1.html [online 23.08.2015].

¹⁵ *Im oppelner Tierpark* [in:] „Oppelner Heimat Kalender für Stadt und Land“ Jg.12, Gleiwitz 1937, pp. 157–159.

After most of the gardens there are currently no trace in space. Only in the city park in Bytom can be found the remains of the former paddock for bears and a stone statue commemorating these animals.

Miniature garden in Opole during World War II was closed. The renovation works aimed to restore it to former state began at the 50s and 60s years of the 20th century. There was also efforts to bring him to different animal species. Today, this large-park complex is the only team of this type of gardens that continues to fulfill its original function.

Since the end of the 20th century has become extremely popular to create miniature zoos. This type of gardens were formed both historically related sites, such as bison farm in Pszczyna, mini zoo in the Arboretum of Moravian Gate in Racibórz or in the Palm House in Gliwice, but also as an completely new investment, eg. in Ruda Śląska or Świerklaniec. In addition it was also assumed private miniature didactic gardens, specializing in a specific breeding (Buków, Rogów). It is also popular is to create this type of assemblies at various hotels and restaurants.

7. SUMMARY

Zoological Gardens, directly derived from the tradition of establishing deer parks, are a specific type of didactic garden, in which the value of cognitive and research was presented both fauna and flora. This type of numerous teams were formed since the end of the 19th century. They were founding both, large surface areas and miniature amusement parks.

Few zoos of Upper Silesia, on a miniature scale, in the period of their existence, were a very popular destination both for leisure – recreational, cultural and educational. Beyond a rich collection of animals, both national and exotic, they had also thought systems of composed greenery. All this, together with the decorative elements of small architecture consisted of high-class teams of landscape.

Upper Silesian zoos, created between 19th and early 20th century, are not known objects, both locally and in the wider groups. On this affects both short-period occurrence of teams, as well as the contemporary lack of accentuate the witness of former gardens. In addition, most of these objects has not yet been studied, which also affects on the small state of knowledge of this cultural – didactic phenomenon in Upper Silesia.

Today in the province Silesia and Opole there are two large zoos – in Opole and Chorzów. At the turn of the 20th and 21st century, were created many new miniature this type assemblies, as both private investment and public. This is the proof of continuing the popularity these type of didactic gardens.

LITERATURA

1. *Im oppelner Tierpark* [w:] „Oppelner Heimat Kalender für Stadt und Land“ Jg.12, Gleiwitz 1937, s. 157–159.
2. Jäger H., *Lehrbuch der Gartenkunst: oder Lehr von der Anlage Ausschmückung und Künstlerischen unterhaltung der Gärten und freien Anlagen*, Berlin–Leipzig, 1877.
3. Knie J. G., *Alphabetisch-statistisch-topographische Übersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche, der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes usw. – 2. verm. u. verb. Aufl.*, Breslau 1845.
4. Kobyłański J. W., *O zwierzyńcu w Katowicach*, Katowice 1930.
5. Łukaszewicz K., *Ogrody Zoologiczne. Wczoraj, dziś, jutro*, Warszawa 1975.
6. Piontek D., *Spacerkiem po bytomskich parkach*, [w:] „Przyroda Górnego Śląska”, 2006 nr 44 s. 12–14.
7. Piontek D., *Zabytkowy Park Miejski w Bytomiu*, [w:] „Przyroda Górnego Śląska”, 2001 nr 25 s. 10.
8. Siewniak M., Mitkowska A., *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Warszawa 1998.
9. http://www.opole.ap.gov.pl/pages/wy3_8_1.html [dostęp 23.08.2015]

